

MODERN TECHNOLOGIES FOR SOLVING ACTUAL SOCIETY'S PROBLEMS

Edited by Oleksandr Nestorenko
and Iryna Ostopolets

Publishing House of University of Technology, Katowice, 2022

Editorial board :

Nazar Dobosh – PhD, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)
Paweł Mikos – University of Technology, Katowice
Oleksandr Nestorenko – PhD, University of Technology, Katowice
Aleksander Ostenda – Prof. WST, PhD, University of Technology, Katowice
Iryna Ostopolets – PhD., Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine)
Olha Shevchenko – PhD, Associate Professor,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Ukraine)
Nataliia Svitlychna – PhD, Associate Professor,
National University of Civil Defence of Ukraine (Ukraine)
Tomasz Trejderowski – PhD, University of Technology, Katowice
Oksana Vdovichenko – DSc, Associate Professor, South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Ukraine)
Magdalena Wierzbik-Strońska – University of Technology, Katowice

Scientific reviewers :

Oksana Abramova – PhD, Associate Professor,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Ukraine)
Antonina Kalinichenko – DSc, Professor UO, University of Opole
Viktoriiia Overchuk – DSc, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine)

The authors bear full responsible for the text, data, quotations, and illustrations

Copyright by University of Technology, Katowice, 2022

ISBN 978-83-965554-4-1

DOI: 10.54264/M016

Editorial compilation

Publishing House of University of Technology, Katowice
43 Rolna str. 43 40-555 Katowice, Poland
tel. 32 202 50 34, fax: 32 252 28 75

3.12. SOME PROBLEMS OF CHARITY IN THE CITY OF KHARKIV IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

3.12. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ БЛАГОДІЙНИЦТВА В МІСТІ ХАРКОВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ

На сучасному етапі розвитку, коли Україна переживає економічну та соціальну кризу, особливу актуальність та гостроту набуває потреба у формуванні ефективної системи соціального захисту різних верств населення. В такій ситуації правомірно звернути увагу на досвід, набутий в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Саме в цей час в умовах модернізації Російської імперії склалася та діяла ціла низка благодійних закладів, які надавали допомогу бідним, чисельність яких швидко зростала. З'явилося багато меценатів, які вкладали свої кошти в справу поліпшення життя соціально незахищених верств населення. Сьогодні ідеї допомоги, добра, благодійництва життєво необхідні українському суспільству, в якому швидкими темпами зростає соціальна нерівність людей. Тому тема статті належить до перспективного напрямку у вітчизняній історичній науці в цілому та історії українського благодійництва зокрема.

Метою статті є дослідження деяких форм і методів благодійництва у місті Харкові наприкінці ХІХ – початку ХХ століть, повернення незаслужено забутих імен визначних харківських меценатів, збереження про них пам'яті серед нащадків.

Історіографію проблеми можна умовно поділити на два етапи. Перший – охоплює саме кінець ХІХ – початок ХХ століть (до 1917 року), а другий розпочався з кінця 1980-х років і продовжується сьогодні. Перший етап характеризується підйомом благодійності в імперії. Саме в цей час виходили роботи з історії питання, аналізувалася діяльність благодійних товариств. Але всі вони присвячені проблемам благодійництва загальноросійського рівня, коли практично не зверталася увага на місцеві досягнення та особливості. Дореволюційна література за темою мала в основному описовий, практичний та агітаційний характер. Її автори намагалися прилучити до благодійництва якомога ширше коло людей. Особами самих меценатів, їх життєвим шляхом цікавилися мало.⁶⁶² Що стосується розвитку благодійності в Харкові, то фрагментарно цю тему розглянуто в монументальній роботі Д. І. Багалія та Д. П. Міллера⁶⁶³.

В радянські часи тема благодійництва була непопулярною та практично не вивчалася. Вона сприймалася як риса класового суспільства, та як «засіб буржуазії... для управління пролетаріатом»⁶⁶⁴. А тому й вивчення названої теми вважалося науково неактуальним.

Соціально-економічні зміни в суспільстві наприкінці 1980-х років привели до появи широких прошарків бідних людей. Тому знову з'явилася зацікавленість темою соціального захисту, почався другий етап у вивченні названої проблеми. Почав обґрунтовуватися сам термін «благодійництво». Його стали трактувати як добровільне безкорисливе надання допомоги тим, хто не може самостійно забезпечити себе необхідними коштами. Стали з'являтися історичні, соціологічні, історіографічні дослідження різних напрямків меценатства. А з 90-х років ХХ століття ця тема стала одною з найпопулярніших у науковій та науково-популярній літературі. Було надруковано матеріали, де викладалися біографії крупних благодійників, в тому числі й харківських. Це нерідко було пов'язано з їх реабілітацією, тому що в радянській історичній науці діяльність меценатів якщо якась і

⁶⁶² Георгиевский П. И. (1894) Призрение о бедных и благотворительность.

Максимов Е. Д. Историко-статистический очерк благотворительности и общественного призрения в России. – СПб, 1894.

Дерюжинский В.Ф. (1897) Заметки об общественном призрении.

Максимов Е. Д. (1894) Историко-статистический очерк благотворительности и общественного призрения в России.

⁶⁶³ Багалей Д. И., Миллер Д. П. (1993) История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). С. 923-931.

⁶⁶⁴ Большая Советская Энциклопедия (1950). Т. 5. С. 278.

висвітлювалася, то тільки з негативного боку. Почали створюватися книги, статті, а пізніше й Інтернет-ресурси про історію державних та муніципальних органів соціального захисту, про допомогу бідним, сиротам та іншим соціально незахищеним верствам населення⁶⁶⁵.

Благодійництво у всіх його формах та видах й сьогодні залишається одною з популярних наукових тем сучасності.

Стали з'являтися й дослідження про благодійність на Харківщині в кінці XIX – на початку XX століття. Це кілька робіт О. Кравченка, стаття Ю. Соколовської⁶⁶⁶ та деякі інші. Тема меценатства в Харкові та Харківській губернії не нашла достатньо повного висвітлення в цих роботах. Окремих узагальнюючих досліджень за темою ще досі не існує.

Довгий час в радянській історіографії існувало ідеологічне кліше, за яким всі поміщики, підприємці та навіть всі більш менш заможні люди зображувалися як вороги трудового народу та його безжальні експлуататори. Практично не зверталася увага на їх благодійництво, піклування про заклади освіти та культури, допомогу бідним тощо. Тому з історії України в цілому, та з історії окремих міст зокрема, зникли прізвища найвідоміших людей, які в свій час були гордістю своїх земляків. Не став виключенням і Харків.

Декілька років тому місту було повернуто пам'ять про сім'ю Алчевських, які внесли значний внесок у справу розвитку освіти в місті. Крупний підприємець та банкір Олексій Кирилович Алчевський у всьому допомагав своїй дружині Христині Данилівні, яка маючи шістьох своїх дітей, опікувалася й чужими. Вона працювала вчителькою в недільній школі, а після їх закриття за царським указом 1862 року, по суті відкрила школу в себе вдома. Тут безкоштовно навчалася 50 учениць. Довгий час вона сама працювала в цьому навчальному закладі вчителькою. З часом до роботи в школі вона долучила видатних харківських вчених: фізіолога Василя Данилевського та історика Дмитра Багалія. А зять Христини Данилівни – відомий харківський архітектор Олексій Бекетов – збудував в 1896 році будинок для цієї школи. Вона проіснувала до 1919 року, а потім на її базі було відкрито вечірню школу робітничої молоді. Зараз в цьому будинку розташовано виставковий зал Харківського художнього музею. Кошти на всі ці потреби Алчевська отримувала від свого чоловіка, який передав дружині прибутки від всієї своєї чайної торгівлі, з якої колись починав свою підприємницьку діяльність. Сім'я Алчевських мала відношення й до відкриття у Харкові першої громадської бібліотеки (зараз це Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка). Досить маловідомим є той факт, що Христина Данилівна листувалася з видатним російським письменником Ф. М. Достоєвським та кілька разів зустрічалася з ним. А він, в свою чергу, називав її «новою» людиною. На Всесвітній педагогічній виставці 1899 року в Парижі Х. Д. Алчевську було нагороджено почесним дипломом за сумлінну педагогічну діяльність. А в 1910 році її було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти. 16 квітня 2021 року виповнилося 180 років з дня народження видатної харківської меценатки.

В 2015 році Харкові знову з'явилася вулиця Максиміліанівська на честь видатного громадянина міста Максиміліана Християновича Гельферіха, якого харківський історик Дмитро Багалій називав «людиною, відомою своїм широким благодійництвом».⁶⁶⁷ Молодий німець приїхав до міста в 1851 році, зайнявся торговою справою, став купцем другої гільдії. А в 1868 році він одружився на Жозефіні – онучці заможного купця М. Саде. В 1882 році Гельферіх відкрив та очолив своє підприємство – завод, що виробляв сіялки, віялки, плуги та іншу сільськогосподарську техніку. Пізніше родини Саде та Гельферіха об'єднали свої капітали, створивши крупне харківське підприємство «Товариство Гельферіх-Саде». На підприємстві йшов процес концентрації капіталу та робітничої сили. Якщо на момент заснування підприємства на ньому працювало всього 60 робітників, то в 1899 році їх вже

⁶⁶⁵ Карнацевич В. (2005) Сто знаменитых харьковчан, с. 8-12, 99-103.

⁶⁶⁶ Соколовська Ю. В. (2017) Опіка над неповнолітніми злочинцями у Харківській губернії наприкінці XIX – початку XX століття. С. 165-168.

⁶⁶⁷ Багалей Д. И., Миллер Д. П. (1993) История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905), с. 561.

було 436, тобто менш ніж за двадцять років кількість робітників виросла більше, ніж в сім разів. Звісно, що умови праці на підприємстві були нелегкі, робочий день складав 14 годин. Але М. Гельферіх заснував допоміжний фонд, який допомагав хворим робітникам та їх вдовам та сиротам. На підприємстві існувала міцна добровільна пожежна дружина, яка в певній мірі була й міською пожежною командою, яка посилювала протипожежну безпеку всього міста в цілому⁶⁶⁸. Підприємство було прибутковим, а М. Гельферіх став одним з найкрупніших підприємців Наддніпрянщини. Нажаль молода сім'я не мала дітей, а в 1894 році Жозефіна померла через жіночу хворобу. На згадку про дружину частину своїх прибутків М. Гельферіх виділив на створення лікарні для жінок, викупивши для неї ділянку землі. В цій лікарні жінкам допомагали під час вагітності та пологів. На розвиток цього лікарняного закладу Максиміліан Християнович пожертвував сто тисяч карбованців – дуже велику на той час суму. Харківський історик Дмитро Багалій називав це «благодійним подвигом» мецената. Ця лікарня стала увічненням пам'яті померлої дружини. Вона і зараз існує в місті як пологовий будинок № 2. В 2003 році йому було повернуто ім'я М. Гельферіха, яке він і носив з моменту свого заснування на початку ХХ століття. На фасаді цього будинку розміщено меморіальну дошку з портретом мецената та написом: «Максиміліан Християнович Гельферіх. Міський пологовий будинок № 2, названий ім'ям Максиміліана Християновича Гельферіха, який збудував його за свої кошти і подарував місту Харкову в 1902 році». Нажаль сам благодійник до відкриття лікарні не дожив. Він помер в серпні 1901 року. 11 серпня 2021 року виповнилося 120 років з дня його смерті. Окрім лікарні М. Гельферіх щедро допомагав й іншим лікарняним закладам, освітнім та музичним товариствам міста. Він виплачував іменні стипендії в Технологічному інституті та Комерційному училищі тощо.

Навіть зараз мало хто з харків'ян знає прізвища губернаторів та міських голів, які очолювали місто в ХІХ столітті. Вони не тільки «придушували повстання робітників та нещадно їх експлуатували», але й вирішували, часто дуже успішно, багато міських проблем. Саме вони ставали засновниками того, чим ми користуємося й сьогодні і навіть не замислюємося, хто і як це зробив. Тільки тепер розпочалася робота з повернення їх імен рідному місту. Тож і автор прагне внести свій внесок у справу відновлення забутих імен та їх добрих справ для міста.

З 1884 по 1891 роки Харків очолював міський голова Іван Йосипович Фесенко. Він приділяв велику увагу створенню у місті серйозної протипожежної безпеки. Його опікуванням було створено четверту міську пожежну частину. Довгий час їх існувало тільки три: в центрі міста, в залопанській та захарківській частинах (за назвами річок міста Лопань та Харків). А в 1886 році за сприяння Харківського товариства взаємного страхування майна від вогню було відкрито ще й четверту та почалися роботи по створенню п'ятої пожежної частини на Холодній Горі. На той час це був найпожежонебезпечніший район міста, де ще й було дуже замало води. Ця робота не залишилася непоміченою центральними органами імперії. В 1892 році І. Й. Фесенко був переведений в Петербург до міністерства внутрішніх справ Російської імперії, де йому й доручили опікування саме пожежною справою.

Неменш важливою роботою для міста займалася й дружина міського голови. Саме вона в 1889 році на Москалівці (один з районів міста) відкрила денний притулок для малолітніх дітей бідних мешканців Харкова. Цей заклад був цілком благодійний та утримувався на власні кошти міського голови та його дружини. Дуже високу оцінку їх діяльності дав харківський історик Дмитро Багалій, який назвав цей заклад «Яслі». Він вважав, що це був новий тип благодійних закладів у місті. За даними історика в перший же рік закладом скористалося 8 тисяч дітей. І хоча в наступні роки ця цифра не перевищувала за його ж даними 6 тисяч дітей, заклад був дуже популярним. Наслідком цього стало його офіційне оформлення. Так, було складено Статут денного притулку для малолітніх дітей бідних

⁶⁶⁸ Хорошев О. М. (2019) Організаційна структура добровільних пожежних команд Харкова на прикладі дружини заводського товариства Гельферіх-Саде, с. 163-167.

мешканців в місті Харкові⁶⁶⁹, який був затверджений товаришем (тобто заступником) міністра внутрішніх справ В. Плеве 12 квітня 1890 року.

В цьому документі метою закладу було оголошено нагляд та догляд за малолітніми дітьми, як хлопчиками, так і дівчатками, бідних мешканців міста, в основному робітників, поки вони працювали. Так звані «Яслі» надавали цим дітям притулок на весь день. Дітей тут годували, мили, перевдягали в чисту білизну. Більш старші діти могли долучатися до роботи, їм надавалися необхідні навички для життя, а з молодшими гралися. Ще раз наголосимо, що заклад був абсолютно безкоштовним, батьки нічого за перебування в ньому своїх дітей не сплачували. Тобто скористатися послугами цього закладу могли навіть найнезаможніші верстви населення міста, за умови, що батьки в цей час десь працювали.

В Статуті зазначалося, що діти приймалися в заклад вранці, коли батьки йшли на роботу, знаходилися тут весь день, а забрати їх додому необхідно було не пізніше 21 години (стаття 4). Якщо ж дитину до цього часу не забирали без поважної причини, то її в цей заклад більше не приймали. З цього можна зробити висновок, що в разі нещасного випадку на виробництві або іншої поважної причини, дитина могла залишитися в цьому закладі й на більш довгий строк. До закладу можна було привести навіть хворого малюка, бо тут завжди знаходився лікар (стаття 6), а діти мали право користуватися ліками під час хвороби (стаття 5).

Як бачимо, навіть в нашому сучасному суспільстві таких пільг діти, тим більш з соціально незахищених родин, не мають. Тим більш цінним є те, що такі можливості були в Харкові вже в кінці XIX століття. До закладу могли прийматися діти віком від одного до 10 років (стаття 3), при цьому кількість малюків не обмежувалася та залежала лише від кількості коштів закладу (стаття 2).

В Статуті зазначалося, що кошти закладу накопичувалися за рахунок його засновниці та коштів від всіляких виставок, благодійних вистав, концертів, літературних вечорів тощо. Заклад також приймав й інші благодійні надходження (стаття 7). Так, Д. Багалій називає крупним жертвувачем товариства міщанина Білокопитова, який заповів йому 3 тисячі карбованців. Вірогідно, що існували й інші благодійники. Разом з тим, товариство мало суттєвий недолік – недостатня кількість місць, пов'язана саме з обмеженістю в надходженні необхідних благодійних коштів.⁶⁷⁰

Завідування притулком здійснювала сама його засновниця – тобто дружина міського голови І. Фесенка. На жаль історія не зберегла її ім'я. Вона ж встановлювала порядок діловиробництва та розпорядження коштами (стаття 8). Але безпосередній нагляд за притулком за Статутом здійснював доглядач та кілька його помічників, яких призначала сама засновниця закладу (стаття 9). Вона ж вирішувала, скільки таких помічників повинно було бути. В параграфі 10 прописувалися основні обов'язки доглядача. До них належали: приймання та зручне розміщення дітей у притулку; нагляд за порядком та виконанням помічниками та прислугою своїх обов'язків; всі необхідні роботи з діловими паперами та коштами, а також надання детальних звітів про роботу засновниці притулку (стаття 10). Цікаво, що навіть місцева благодійна організація повинна була надавати річні звіти про кошти та діяльність закладу губернаторові, який, в свою чергу, передавав їх до міністерства внутрішніх справ імперії (стаття 16). В такому ж порядку повинно було повідомляти й про ліквідацію та закриття будь-якої благодійної організації в місті (стаття 18).

За Статутом притулку надавалося право купувати будь-яке нерухоме майно для здійснення своєї благодійної мети (стаття 14), тобто «Яслі» мали відносну фінансову та майнову самостійність. Притулок мав також свою печатку з викарбуваною назвою (стаття 13) Вищий нагляд за діяльністю закладу здійснювався місцевим губернським керівництвом та міністерством внутрішніх справ імперії (статті 11-12).

⁶⁶⁹ Уставъ дневнаго убежища для малолетнихъ детей бедныхъ жителей г. Харькова. – Х.: Типографія «Южнаго Края», 1890. – 6 с.

⁶⁷⁰ Багалей Д. И., Миллер Д. П. (1993) История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905), с. 333.

Цікаво, що місто було зацікавлене не втратити подібну благодійну організацію. Так, особливо підкреслювалася, що у випадку смерті засновниці, або її небажання продовжувати названу справу, все майно та кошти притулку надходять до Харківського міського управління та можуть використовуватися лише на справи благодійництва на розсуд місцевої влади (стаття 17). Таким чином, навіть після припинення існування благодійного закладу його кошти не можна було використовувати інакше, чим на благодійництво. За прикладом цього благодійного закладу в 1897 році виникли другі «Яслі» на Пісках (район у Харкові), засновані М. І. Шипіловою як відділ москалівських. За виразом харківського історика Дмитра Багалія: «Яслі відповідали насущним проблемам робочого населення міста».

Аналіз Статут денного притулку для малолітніх дітей бідних мешканців в місті дає деяку уяву про існування в Харкові благодійних організацій в кінці XIX століття, їх мету, можливості та напрямки діяльності, а також про контроль над ними з боку вищого губерньського та імперського начальства.

Таким чином, період з середини XIX до початку XX століть в цілому в імперії, та в Харкові зокрема, можна вважати періодом зародження та становлення системи благодійності та меценатства. В теперішній час в нашому українському суспільстві відбувається перегляд у ставленні до загальнолюдських цінностей. Це сприяє відновленню та наповненню новим змістом забутих понять, традицій, імен, в тому числі ідей благодійності. Вивчення історії благодійництва в Харкові в цей період може суттєво доповнити картину минулого як в соціально-економічному так і в культурному відношеннях. Наукова розробка теми історії благодійності на місцевому рівні сприяє отриманню більш об'єктивних знань про методи і напрямки їх роботи, дозволяє виділити загальні та місцеві проблеми у формуванні та діяльності установ соціальної допомоги. Високі моральні й духовні принципи окремих благодійників минулого можуть стати гарним прикладом для засновників сучасних добродійних фондів, благодійних організацій та об'єднань.

Література

1. Голимба В. І. Історія благодійництва в Україні. – К., 2002. – 258 с.
2. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 159-177.
3. Коваленко Р. В. Меценатство в Україні. – Х., 2003. – 235 с.
4. Кочетов А. І. Благодійність і соціальний захист: історична спадкоємність. – К.: Народна освіта, 2003. – С. 8-13.
5. Кравченко О. В. Благодійні установи для дітей у Харкові (друга половина XIX – початок XX століття) // Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-тету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Історія і географія». – Х.: ХНП, 2006. – Вип. 21-22. – С. 20-25.
6. Кравченко О. В. Історія благодійності на Харківщині // Бібліографічний покажчик. – Х.: Вид-во: Харківський приватний музей міської садиби, 2005. – 280 с.
7. Нарядько А. В. Благодійність у сфері освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття). – Полтава: Вид-во ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2016. – 176 с.
8. Соколовська Ю. В. Опіка над неповнолітніми злочинцями у Харківській губернії наприкінці XIX – початку XX століття // Virtus: Scientific journal, 2017. – Desember # 19. – С. 165-168.
9. Хорошев О. М. Організаційна структура добровільних пожежних команд Харкова на прикладі дружини заводського товариства Гельферіх-Саде // Гілея. – 2019. – № 141. – С. 163-167.
10. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) // Ист. моногр.: в 2 т. Репринт. изд. – Х.: Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – Т. 2: XIX – начало XX века. – С. 923-931.
11. Богданов В. П. История благотворительности в России. – М.: Юрайт, 2019. – 353 с.
12. Гавлин М. Л. Меценатство и благотворительность // Очерки истории русской культуры конец XIX – начало XX вв. – Т. 2. – М., 2011. – С. 605-711.

13. Большая Советская Энциклопедия // В 50 т. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1950. – Т. 5. – С. 278.
14. Власов П. В. Милосердие в России. – М., 1991.
15. Георгиевский П. И. Призрение о бедных и благотворительность. – СПб, 1894.
16. Дерюжинский В. Ф. Заметки об общественном призрении. – М., 1897.
17. Максимов Е. Д. Историко-статистический очерк благотворительности и общественного призрения в России. – СПб, 1894.
18. Карнацевич В. Сто знаменитых харьковчан. – Х.: Фолио, 2005. – С. 8-12, 99-103.
19. Уставъ дневнаго убежища для малолетнихъ детей бедныхъ жителей г. Харькова. – Х.: Типографія «Южнаго Края», 1890. – 6 с.

3.4. Larysa Abyzova – PhD in Philosophy, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine

Julia Kharchenko – Doctor in Philosophy, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Olena Karanfilova – Doctor in Economics, Professor, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odesa, Ukraine

3.5. Mariana Baran – PhD of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Institute of Enterprise and Advanced Technologies Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

3.6. Serhii Zaiets – Lecturer, Poltava State Medical University, Poltava, Ukraine

Viktorii Horohsko – PhD of Medical Sciences, Associate Professor, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine

3.7. Khrystyna Kolbasova – PhD Student, Consultant Practical Psychologist, Communal Institution "Inclusive Resource Center" of the Vyshgorod City Council of the Kyiv Region, Vyshgorod, Ukraine

3.8. Marta Mashevskva – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, Institute of Enterprise and Advanced Technologies Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

3.9. Liudmyla Opanasenko – PhD in Psychology, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

3.10. Iryna Ostopolets – PhD in Psychology, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Oksana Bepalova – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

Andriy Zaika – Student, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine

3.11. Artem Ruban – PhD in Public Administration, Associate Professor, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

Nina Rashkevich – PhD, Lecturer, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

Victoria Otrosh – Student, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

3.12. Oleksandr Khoroshev – PhD in History, Associate Professor, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine